

Крисаченко Валентин Семенович

Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail: krysachenkovs@gmail.com

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: КОМУНІКАТИВНІ МЕХАНІЗМИ КОНСОЛІДАЦІЇ

Резюме

Дослідження присвячене аналізу комунікативних механізмів налагодження конструктивних взаємовідносин між владою та громадянським суспільством. Зasadничою основою такої взаємодії є постійна практика комунікативного дискурсу між обома сторонами. З'ясування вихідних та ситуативних позицій і проблем є передумовою для їхнього обговорення та вишукування оптимальних варіантів розв'язання. Подібний стан речей досягається оприлюдненням відвертої позиції кожним із учасників політичного життя. При цьому дискурс постає як логіко-семантична мовленнєва даність тексту (послання), спрямована від суб'єкта об'єкту сприйняття, із самодостатньою, саме їй притаманною логістикою та смислами, що відображають хід міркувань та доказів творця повідомлення. Головна функція політичного дискурсу — інформаційна, головна мета — герменевтична, тобто зрозумілість, сприйнятність, цільове призначення дискурсу — опредметнення власних ідей у вигляді переконань та цінностей споживача. Розкрито креативні консолідаційні можливості засобів комунікативного дискурсу: компромісу, згоди, солідарності, консенсусу, емпатії та ін. Звернено увагу на можливість використання структур та можливостей громадянського суспільства з метою інституалізації демократичних рішень та дій влади.

Ключові слова: Україна, влада, громадянське суспільство, демократія, комунікативна взаємодія, дискурс, консенсус, консолідація.

Вступ

Україна була, є, і буде, і запорукою цьому — сам український народ, його суспільний простір, досвід історичного буття, котрі дозволяють знаходити відповідні засоби та важелі полагодження постаючих негараздів

та усунення загроз, вносити в політичне життя впорядкованість та лад. Саме в цьому контексті і слід вести мову про легітимність існуючої влади, з одного боку, та креативну роль громадянського суспільства в гарантуванні виконання нею суспільного договору, з іншого, як взаємозалежні важелі та чинники демократичного суспільного розвитку, гарантування державного суверенітету та незалежності України.

Головною метою дослідження є виявлення креативних можливостей комунікативної взаємодії легітимних органів влади та громадянського суспільства, знаходження ефективних засобів знаходження колективного порозуміння та громадянської солідарності. Досягнення креативного результату передбачає виявлення структури, засобів та смислу суспільної взаємодії, виявлення резервів її вдосконалення та наповнення позитивним змістом.

Методи дослідження

Для досягнення означеної мети слід використати потенціал методів політичного аналізу, дискурсивної логіки, аксіологічної ієрархії, епістемічної модальності, соціального прогнозу та ін. На основі їх комплексного використання уможливорюється інструментальна реконструкція структури та взаємозалежностей в українській політичній реальності, та її вплив на стан та стратегію розвитку громадянського суспільства, української держави загалом.

Результати дослідження

Влада і суспільство завжди комунікують одні з одними, проте характер їхніх відносин, включаючи і ціннісно-сміслові, залежить від того, яким чином здійснюється така взаємодія, і яке смислове навантаження вона набуває. Комунікація існує навіть в тоталітарному суспільстві, хоча вона в ньому здійснюється таким чином, що взаємини однобічно векторизовані, в напрямку об'єкту впливу, з вимогою зворотної реакції у вигляді безумовного виконання проголошених догм та приписів. В суспільстві анархічного типу, навзаєм, комунікативні взаємини носять переважно горизонтальний характер, і зовсім не потребують адекватного на них реагування, через що самоорганізаційні можливості такої соціальної системи виявляються необоротно порушеними. Демократичні держави утверджують рівноправні, паритетні статуси сторін, і при цьому запорукою їхнього успішного існування є спільне виконання суспільного договору влади та народу, в якому учасники комунікації свідомі своїх повноважень та обов'язків. Виникаючі біфуркації (порушення) суспільної злагоди вимагають активізації компенсаторних можливостей кожної із сторін, з можливим ефективним виправленням нерівноважної ситуації, тобто досягнення суспільної злагоди. Таким чином, постає необхідність логіко-семантичного та аксіологічного аналізу комунікативних механізмів

взаємодії зусиль легітимної влади і громадянської спільноти з метою пошуку між ними взаємодії та порозуміння, креативної консолідації всього суспільства.

Дану проблему розглядали відомі вітчизняні та зарубіжні фахівці, зокрема Б. Гаврилишин, О. Батрименко, З. Бжезінський, О. Гальчинський, В. Горбатенко, О. Горбулін, Л. Губерський, А. Ішмуратов, Г. Кіссінджер, В. Кремень, Ф. Кирилюк, А. Конверський, М. Михальченко, Б. Парахонський, М. Розумний, П. Саух, Дж. Роулз, В. Ткаченко, Г. Хеллер, К. Хессе, Ю. Шемшученко, В. Цвих та ін. Однак, реалії сьогодення лише актуалізують потребу у спеціальному аналізі можливостей саме комунікативного дискурсу в налагодження взаємовідносин між державою та суспільством, особливо в контексті консолідації нації в умовах повномасштабної російської агресії проти України.

В науковій літературі сутнісний стан сучасного українського суспільства визначають термінами, типологічно спорідненими між собою, спільним знаменником для яких є акцентування на перехідному, незавершеному стані його розбудови. До них слід віднести означення типу «посттоталітарний соціалізм», «суспільство, що трансформується», «перехідне суспільство», «транзитне суспільство», «транзитивне суспільство», «організоване суспільство» та ін. Для такого суспільства, зокрема для його політичної сфери, виокремлюють наступні контраверсійні ознаки: невизначеність стратегії національного розвитку як послідовного, конструктивного й креативного плану дій; відсутність функціональної взаємодії держави і суспільства в питаннях врегулювання системних процесів; неусталеність суспільних зв'язків та їх модифікація в залежності від корисної зацікавленості тих чи інших груп інтересів [1, с. 202-248].

Подібний стан внутрішньої суспільної (системної) нерівноваги вимагає пошуку дієвих механізмів налагодження стійких функціональних зв'язків всередині неї, з тим, щоб уможливити досягнення стану стійкої рівноваги (гомеостазу) та забезпечення її стійкого (сталого) розвитку. Інакше кажучи, мова дійсно йде про трансформацію суспільства перехідного типу в стан зрілого, збалансованого суспільства, регулятивними організаторами якого є демократичні цінності.

Найвищим правом громадянського суспільства є його пріоритет над державою. В контексті цього права знаходяться й інші його засадничі риси: верховенство громадянських прав; визнання людини, її прав і свобод найвищою суспільною цінністю; недоторканість особистого життя; право власності; ринкові відносини; свобода громадських об'єднань; системне представництво в органах влади та ін. [2; 3]. Поважними і авторитетними є численні інститути громадянського суспільства, котрі можуть існувати у формі рухів, об'єднань і партій, мас-медіа, громадської думки, незалежних експертів, виборів та референдумів як форми виявлення волі громадян.

Таким чином, саме громадянське суспільство повинно бути основою політичного життя, гарантом від свавілля державних інституцій, тим живильним середовищем, в якому плекаються і формуються вільні, незалежні, творчі особистості.

Безумовною вихідною умовою для бажаних позитивних суспільних трансформація є докорінне реформування комунікативних засобів налагодження взаємозв'язку і взаємозалежності між різними функціональними блоками та структурними елементами держави з тим, щоб досягнути стану унормованості та збалансованості всіх її компонентів як між собою, так і в її відносинах із зовнішнім світом, безпосереднім виразником якого є власне суспільство. Невизначеність, неповнота, інформаційний збій чи хибні посили здатні спричинити істотні небажані зрушення та негаразди у її функціонуванні, і можуть призвести до незворотніх змін в розвитку як її окремих частин, так і системи в цілому. Інакше кажучи, постає нагальна потреба в повноцінному та адекватному дискурсі влади і суспільства.

В категоріальному вимірі розрізняють три основні підходи до розуміння феномену дискурсу: 1) гноселогічний дискурс — позаемпіричне пізнання, яке опосередковане апіорним мисленням (постулат класичної філософії); 2) логічний дискурс являє собою сам процес логічних умовиводів, котрі приводять до доказових тверджень; і 3) мовленнєве спілкування, яке відбувається в конкретній системі соціокультурних смислів, символів і знаків, котрі уможливають взаєморозуміння між суб'єктами взаємодії [4, с. 13-39]. Загалом, дискурс являє собою певну, **репрезентовану споживачу**, лексико-семантичну даність, з саме їй притаманною логікою та послідовністю викладу, що відображає хід міркувань суб'єкта мовлення.

Мистецтво політики, насамперед, і полягає в тому, щоб не лише донести думку (ідею) зацікавленої сторони до споживача, але й зробити її сприйнятною для нього, зробити її частиною системи переконань об'єкта впливу. Але в сучасній політиці нормальний дискурс нерідко сприймається як дивина, виглядає як продукт утопії, а бажане — як дійсне. Це пов'язано з тим, що в переважній більшості наявних популістських варіантів «звернень до народу» переважає спекулятивний підхід, побудований на тих чи інших міфологемах ідеального життя, репрезентованих як такі, що обов'язково справдяться і збудуться... З однією передумовою: в разі перемоги на виборах автора пропонованого дискурсу.

Перед споживачем тієї чи іншої інформації постає проблемна ситуація: яким чином можна вважати той чи інший дискурс правдивим, легітимним, унормованим в усталені, загальноприйнятні соціумом, правила і норми мовлення (поведінки) та дії? Насамперед, такий дискурс повинен відбуватися в межах спільних, визначених всіма учасниками спілкування, угод і домовленостей, котрі дозволяють усім суб'єктам

спілкування спиратися в своїх судженнях, доказах та умовиводах на релевантні для всіх смисли і цінності.

Суспільний дискурс передбачає насамперед налагодження певного типу відношень між суб'єктами спільноти, згідно вимог якого між ними уможливорюється певне взаєморозуміння та взаємодія. Саме категорія відношення набуває при цьому смислотворчого значення, оскільки від її онтологічного змісту залежить сама сутність функціональних зв'язків у системі, їх ієрархія, підпорядкованість, логістика тощо. Відношення, водночас, є універсальним атрибутом людського буття, оскільки поза ним індивід, позбавлений взаємозв'язків та обміну з довкіллям речовиною, енергією та інформацією, втрачає свою ідентичність, причому як фізичну, так і духовну.

Визначний український філософ Стефан Яворський наголошує на наступних дефінітивних ознаках даного поняття: «Термін «відношення» є те, що обмежує якийсь аспект, або те, що певним чином передбачається іншими. Суб'єктом відношення або віддаленою основою є те, що в собі сприймає або ніби сприймає і має відношення, через яке відноситься до терміну» [5, с. 475]. Відношення, таким чином, постає певним порядком однієї частини щодо іншої. При цьому релятивним або віднесеним є те, що відноситься до іншого, незалежно від того, чи інше відноситься до нього самого. В сучасній політичній практиці подібний «релятивізм» є одним з найпоширеніших маніпулятивних методів дискурсу, за яким транслятор певних ідеологем практично повністю ігнорує реакцію самого споживача подібної інформації, віддаючи останньому лише функцію сприймача-виконавця.

В комунікативному плані набагато евристичнішим є контент співвідношення, тобто такої взаємодії, яка передбачає зворотній зв'язок з реципієнтом, тобто коли останній вступає з ним у компаративну вимірність. Зрозуміло, що кожен суб'єкт відношень має їхню певну множину, серед яких смисложиттєвими постають відносини екзистенційні, які стають визначальними, такими, від яких залежить збереження суб'єктом власної ідентичності у просторі і часі. В практичній площині це означає потребу вибору індивідом з множини пропозицій, наприклад, партійних програм, ту взаємодію з їхніми авторами (підтримку або заперечення), за якої його ціннісні орієнтири опиняться оптимістичними та співмірними з запропонованою траєкторією розвитку суспільства. Але в дійсності, запропонований політиками образ реальності, жаданий для виборця, виявляється лише маною для нього, реальністю віртуальною, напрочуд далекої від тієї практики, яку будуть здійснювати люди при владі.

Таким чином, відношення постає як існування взаємозв'язку між різними об'єктами і процесами, що мають різну форму вираження, але не завжди залишаються тотожними самими собі в часі. Сутнісні

характеристики відносин, за бажанням однієї із сторін, можуть кардинально змінюватися, ставати навіть векторизованими лише в один бік. Сам факт зв'язку означає існування взаємної легітимності та ідентифікації, і, водночас, самовизначеності, матеріальної чи ідеальної, суб'єктів спілкування, що якраз і уможливорює їх співвіднесення один з одним. Відношення проявляються у певних образах свідомості (ідеальні типи), усвідомленому (апостеріорному) досвіді, вербальних конструкціях, поведінкових реакціях та тілесному відчутті. Саме через це категорія відношення акумулює зміст екзистенційної тріади «річ-властивість-цінність», оскільки виникненню відношення має передувати сам факт існування об'єкта (суб'єкта), наявність його інтересу до когось-чогось, а саме збереження (а не ігнорування) відношень детермінує його аксіологічна визначеність для суб'єкта.

Прагматичним комунікативним буттям відношення є його мовленнєва, дієва чи поведінкова концептуалізація у вигляді дискурсу. В цьому контексті важливо, насамперед, визначити константність вихідних засад дискурсу, кінцеву його мету, засоби та етапність процесу здійснення від початкової до кінцевої стадії семантичного переходу. В свою чергу, концептуалізація постає як задовільна завдяки визначенню, прийнятному для сторін дискурсу, міри задовільності аргументів (фактів, доказів, норм) обґрунтування, та їх сприйнятності взагалі для ціннісної системи регулятивів діяльності кожної із сторін. Для прагматичного політикуму, для якого сам дискурс постає засобом цілереалізації, його смислове наповнення набуває вторинного значення, в порівнянні з детермінантою у вигляді можливості реалізувати свої справжні інтереси, і задовольнити свої приховані бажання, що уможливорюється після набуття влади.

У випадку невиконання викладених умов, чинним стає дискурс аномальний, подібно до того, з яким зустрічалася Аліса в Країні Чудес. Вигадана країна, з її дзеркальністю, стає онтологічною протилежністю дійсності, ілюзорною в контексті явлення і сприйняття речей, істот і процесів. І українська людина, котра вже майже третину століття розбудовує незалежну державу, також повсюди зустрічається на своїй землі з реліктами власного «задзеркалля», тобто тоталітарного минулого, котре продовжує жити у вигляді ідей, назв, споруд, монументів, організацій та діячів, котрі і є реальним втіленням комуністичного дискурсу. Але справжнє жакіття настає при матеріалізації утопій (за М. Бердяєвим), коли комуністичний дискурс знову жадає опредметнення в Україні як нова/стара онтологія. Пропоновані агресором дискурси — наскрізь брехливі, потворні, неправдиві і т. д. і т. п. Але з публічного ужитку рашизм витісняє будь-які інші комунікативні засоби і джерела, а тому подібні дискурси постають єдиними, а тому аксіоматично наперед мусять сприйматися як абсолютна істина.

Концептуалізація дискурсу — складний, багаторівневий процес, зі своєю логістикою та силогізмами, емпіричною і теоретичною базою, засобами доказу і обґрунтування, смисловим та світоглядним наповненням, акцентацією інтересів тощо. Специфіка аудиторії вимагає врахування саме її життєвих пріоритетів, саме її запитів та сподівань, що сприяє забезпеченню герменевтики дискурсу, тобто його сприйняття та розуміння слухачами.

В самому дискурсі виділяється, як правило, той чи інший опорний концепт — топік, навколо якого і розгортається весь виклад. Це може бути тема війни, миру, корупції, мови, героїв, зрадників, достатку, надії тощо, причому особливо виграшними є нівелювання будь-яким чином успіхів чи досягнень в цій сфері попередньої влади, розвінчування утопічних прожектів конкурентів, і незаперечна переконаність в необхідності для громади (аудиторії) зробити свій вибір саме на користь запропонованої програми. Для цього використовується вибір релевантної інформації, тобто селективно відсіяної, політично зафарбованої, споживацьки комформістської, особисто привабливої. Засобами впливу можуть виступати різноманітні прийоми, починаючи від щедрих обіцянок процвітання, і закінчуючи страхітливими зображеннями неминучих жахів — у випадку «неправильного» вибору громадян. Особливу вагу тут набувають міфологеми та метафори, котрі дозволяють прокласти шлях в дискурсі від складної проблеми до простої, і які підключають асоціативне мислення індивідів для закріплення мовленого в його свідомості, створення внутрішньої надії на трансформацію обіцяного в дійсне, і, зрештою, у виправдання власного вибору.

Для векторизованого, цільового дискурсу, орієнтованого на конкретну аудиторію, важлива є прогностична оцінка щодо здатності розуміння і сприйняття його суб'єктом впливу. А це передбачає формування в індивіда почуття достовірності сказаного, впевненості самого донора дискурсу у власній правоті. Демонстрація безперечності та доказовості викладеного, несуперечливості переконанням та життєвій позиції реципієнта та інші маніпулятивні конструкції, спрямовані на ретрансляцію і включення запропонованого дискурсу в ціннісно-смислову структуру індивідуальної свідомості. А тому, політичний дискурс завжди постає цілеспрямованим посилом до стереотипів масової свідомості як елемент, котрий створює зв'язок, з одного боку, між набутими власними уявленнями про бажане і, з іншого, — із запропонованим образом майбутнього — омріяного — життя. Такий зв'язок реалізується завдяки процедурі емпатії — ментальному входженню особистої свідомості в утопічний, ідеалізований світ, як в реально існуючу дійсність.

Політичний дискурс своїм топіком, тобто смисловим центром, має ту чи іншу парадигму дискурсу у вигляді власної програмної доктрини. Слід мати на увазі, що будь-яка доктрина являє собою концентрований виклад

ідеології зацікавленої сторони, тобто певної системи концептів, котрі орієнтовані на безпосередню практичну дію, причому в усіх сферах буття соціуму — політиці, економіці, управлінні, культурі, освіті, навіть в повсякденному житті. Для доктрини марксизму, наприклад, , як і для будь-яких сучасних путіністів, головним завданням дискурсу є спроба зафіксувати ідеологеми влади в масовій свідомості і використати це знання в якості імперативу думання, поведінки і дії задурманених людей. Надзвичайно показовою в цьому відношенні є сучасна ідеологема «русского міра», котра підводить теоретико-світоглядне підґрунтя під «право» РФ втручатися у внутрішні справи інших країн, вчиняти проти них військові агресії, руйнувати суспільний спокій за допомогою місцевої «п'ятої колони». І практичні наслідки втілення в життя цієї доктрини не баряться: смерть, руїни, горе...

Один з фундаторів сучасної комунікативної парадигми, Юрген Габермас, виокремив п'ять видів дискурсу: «а) дискурс як засіб комунікативної дії (наприклад, розмова з метою інформації та навчання або заделегідь організований диспут); б) комунікативна дія, яка лише позірно приймає форму дискурсу (всі форми ідеологічного виправдання); в) терапевтичний дискурс, де створення умов для дискурсу править за підґрунтя саморефлексії (психоаналітична розмова лікаря та пацієнтом; г) нормальний дискурс, який слугує обґрунтуванню проблематичних претензій на значення (наприклад, наукова дискусія); д) нові форми дискурсу (навчання за допомогою дискурсу замість дискурсу як засобу для інформації та інструкції...)» [6, с. 90]. З усіх означених форм, дискурс як ідеологічне виправдання є наріжним каменем будь-якої політичної сили, кожного з претендентів на найвищі державні посади, а всі інші його варіанти також використовуються, переважно ситуативно, для закріплення ефекту від викладення головного топіка, тобто центральної догми політичної програми. І це зрозуміло, оскільки від переконливості передвиборчої програми того чи іншого кандидата на державне управління безпосередньо залежить і сама реакція виборців, а, отже, і кінцевий підсумок голосування, і здійснення намірів претендента при отриманні ним таких жаданих повноважень..

Для самого ж суспільства негативні наслідки свого вибору настають одразу після зміни дискурсу переможця, котра є практично неминучою у випадку, коли передвиборний дискурс складався, головню, з «обіцянок-цянок», котрі ніхто і не збирався виконувати. Але в такому випадку, здобуті (набуті) владні повноваження новоспеченого посадовця перестають бути, принаймні, в морально-етичному вимірі, легітимними. Надані повноваження, цілі і смисл його діяльності не співвідносяться симетрично із заявленими намірами та тими обов'язками, які покладає на обранця громада. А тому, в такому випадку, до морально-етичної відповідальності має додатися також і правова не чинність здійснюваних суб'єктом влади

тих чи інших нелегітимних дій, щодо його програмних заяв та посадових обов'язків.

Подолання наслідків аномального дискурсу вимагає застосування адекватного комунікативного інструментарію, і чи не найголовнішим його складником є діалог, тобто лексико-семантична та предметно-дієва взаємодія з опонентом. Діалог передбачає спілкування обох зацікавлених сторін, з оптимальним варіантом у вигляді їхньої взаємодії. Причому кожен з учасників, переслідуючи свої власні інтереси, в своїй особі поєднує одночасно і «прокурора», і «адвоката». Особливість подібної синергетики полягає в тому, що звинувачувальна частина аргументів спрямовується в бік супротивника, а виправдальна — завжди інтерпретується на власну користь і на власний розсуд. У такому випадку пошук взаємоприйнятної домовленості, згоди і, зрештою, консенсусу полягає в знятті суперечностей між висловленими позиціями, знаходженні сумісних точок дотику, ухвалі прийнятного для кожної із сторін дискурсу варіанту рішення.

Набагато складнішим постає пошук продуктивного результату у випадку псевдодіалогу, коли обмін позиціями та аргументами є формальним, прикриттям справжніх намірів опонента. За таких обставин, одна із сторін ухиляється від діалогу або здійснює його на неправді чи напівправді, наперед закамуфльований під істину. І як тут не згадати французького філософа Жака Дерріду, який зауважував, що «мистецтво не-відповіді або відстроченої відповіді є риторикою війни, полемічною хитрістю: ввічливе мовчання може бути найзухвалішою зброєю і найуїдливішою іронією» [7]. «Монологічний» діалог, таким чином, є прихованим бажанням дістати агресивному «мовчазному» опоненту тактичну, а то й стратегічну перевагу у розв'язанні проблеми, до якої в нього є власний меркантильний інтерес та небажання вишукувати справедливую відповідь.

Так, остання/чергова військова агресія Росії проти України вже триває багато років, і сторона-агресор використовує практично всі варіації аномального дискурсу, починаючи від заперечення самого факту збройного втручання у внутрішні справи сусідньої держави (улюблений кремлівський слоган — «ихтамнет-настамнет»), і закінчуючи униканням будь-якого предметного обговорення анексії Криму (домінуюче кредо — «кримнаш» та «україна-недогосударство»), «приєднання» ДНР і ЛНР, навіть — самої повномасштабної війни проти України. Встановлення повноцінної істини істотно заважає також та обставина, що в самій Україні існують досить потужні референтні групи та політичні структури, які вносять сум'яття та хаос в позицію самої української сторони, сприймаючи російські «ін'єкції» у власну систему аргументів та доказів, роз'їдаючи їх зсередини.

Реальне втілення в життя в політичній сфері принципу діалогічності сприяє формуванню суспільної свідомості толерантного типу, що, в свою чергу, є безумовною підставою для пошуків механізмів консолідації всього

соціуму. Публічне оприлюднення існуючих точок зору, виклад аргументів та доказів кожної із сторін, пошук прийнятних шляхів розв'язання проблеми дає змогу зрозуміти сутність та потенціал — креативний чи руйнівний — конфлікту, вишукувати евристику та правоту кожної з позицій і, водночас, з розумінням, з рівноважними мірилами, ставитись до контраргументів опонента. У процесі пошуку прийнятного рішення виявляється певна сукупність викликів та загроз, котрі спроможні спровокувати конфлікт і можуть являти собою «хронічні» біфуркаційні осередки неспокою всередині самої соціальної системи. Внутрішні збурення потребують рівноважного і обґрунтованого, незаангажованого наперед визначеним варіантом рішення, обговорення, причому у відкритих дискусіях і на якомога просторій мережі дискусійних майданчиків, починаючи від громадських зібрань, і закінчуючи повноважними законодавчими заходами загальнодержавного рівня.

Особливе місце в системі комунікативних взаємин посідає діалог влади і суспільства. Народ не тільки має право обирати владу, але й право бути нею почутим і вимагати відповіді за свої дії. Так само, і влада має бути не лише підзвітною громаді, але й мати надію на взаєморозуміння, позитивне сприйняття нею власних намірів та дій, підтримку запланованих реформ та стратегій розвитку держави. Таке спілкування повинно бути постійним і двобічним, і прийнятним його підсумком може (і має) бути солідарне рішення як кумуляція духовних, матеріальних та організаційних зусиль за бажаним для обох сторін результатом.

В подібній діалогічності, з боку влади не повинно бути спрощення, недовомовленості чи спотворення проблемної ситуації, що може кардинально вплинути на стратегічну орієнтацію та саму логістику подальших кроків по її розв'язанню. Суспільству, натомість, слід уникати ультимативного, чи, в крайньому випадку, «мирно-непокірного», аргументування власної позиції, оскільки в подібному випадку із всієї множини можливих варіантів вирішення проблеми до практичного втілення може бути обрано зовсім не оптимальний варіант. Брак часу і поспіх, взаємна недовіра — не найкращі союзники в цій справі. Запорукою в пошуках оптимуму має виступати внутрішня полілогічність громадянського суспільства, нагромаджений досвід та плюралістичний потенціал якого уможливорюють продукування життєздатних та стратегічно орієнтованих проєктів і моделей суспільного прогресу.

Безумовно, оптимальним шляхом розв'язання потенційних і реальних проблем в дихотомії «влада-громадянське суспільство» є досягнення між обома сторонами взаємоприйнятного порозуміння. На практиці це виглядає, зазвичай, як компроміс. Термін компроміс (*compromissum* — угода, згода) у давніх римлян якраз і означав досягнуту домовленість, тобто прийняття певного рішення внаслідок обговорення тієї чи іншої проблемної ситуації. В сучасній політиці, та й не тільки в ній (на побутовому

рівні, в майнових суперечках тощо), компроміс означає не просто згоду, а таку домовленість, яка була досягнута шляхом взаємних поступок.

Демократичне суспільство, за самою своєю суттю, політику компромісу вважає одним із головних засадничих принципів, оскільки вона імпліцитно включає в себе і засади толерантності, і вимогу взаємної солідарності. Без наявності подібних складників свідомості, як масової, так і елітарної (владної), пошук взаємоузгодженого рішення практично стає неможливим, оскільки вирішальної сили набирає парадигма альтернативності, за якої зникає сама проблема вибору і неминучим залишається лише один із запропонованих варіантів. І, як безпосередній наслідок, в державі розгортається суспільне протистояння з подальшим наростаючим розшарування різних груп інтересів та їхньою непримиренністю одна до одної. А знайдений обопільний компроміс постає як зміцнення та з'єдинення громадянського суспільства, свідчення його здатності вишукувати — і знаходити — прийнятні для всього соціуму шляхи та стратегіями подальшого поступу, а владі — дозволяє запевнити громадянство у своїй чинній легітимності та вірності дотриманню політико-правових засад державного буття.

Наразі, весь потенціал та креатив компромісних рішень можна вкласти у формулу відомого соціолога Джона Беррі: «Демократія: кажеш, що бажаєш, робиш, що наказали». Пошук взаємоприйнятної домовленості, коли обидві сторони наважились на певні поступки, призводить до своєрідного кумулятивного, синергетичного ефекту, за яким взаємодіючі сторони поєднують свій потенціал і творчі потужності, і беруть на себе зобов'язання виконувати здобуту ухвалу. Тобто, обговорення та пошук алгоритму, ця вербально-інформаційна конкуренція та селекція, змінюються практикою дії, опредметненням спільних намірів та зусиль. Для демократичного суспільства мистецтво компромісу є одним із визначальних принципів функціонування багатопартійної системи, громадянського суспільства загалом, оскільки дозволяє вишукувати — і знаходити — оптимальні шляхи розв'язання нагальних та довгострокових проблем, уникаючи взаємної конфронтації та самоізоляції.

Але чи можливий компроміс між усіма політичними силами, зокрема «прохідними» до Верховної Ради парламентськими партіями? Історичний досвід засвідчує не тільки можливість, але й реальність подібної ситуації, котра ґрунтується на тому, що всі політсили знаходять спільний знаменник для своєї діяльності. Чи не першими в Європі подібну спробу здійснили, і здійснили успішно, у Швеції в 30-х рр. XX ст. Тоді була запропонована і прийнята до виконання система класового партнерства між лівими і правими політичними партіями у зовнішньополітичних питаннях: «Політика компромісів була можлива саме тому, — зазначав видатний філософ Мирослав Попович, — що всі сторони мали за основу національний

інтерес усіх шведів» [8, с. 81]. Так, спільні загальнонаціональні інтереси стали визначальними загальнополітичними, а отже — державними, пріоритетами діяльності всіх шведів по утвердженню своєї країни в світі. І результат не забарився: аграрно-індустріальна країна — до консенсусного рішення, Швеція за якихось декілька десятиліть стала одним із світових лідерів і за рівнем життя населенням, і за ступенем гарантії всіх демократичних свобод.

Типологічно спорідненою із категорією компромісу, також є принцип консенсусу, котрий також постає як результат діалогу зацікавлених сторін, і який є, безумовно, комунікативно ознакою демократичного суспільства. Консенсус (від лат. *consensus* — згода, однастайність) являє собою такий стан взаємодії комунікативних суб'єктів, коли вони досягають (виробляють і ухвалюють) колегіального рішення не шляхом голосування, а узгодженням позицій і пошуком формулювань і ухвал, прийнятних для всіх сторін, що беруть участь в обговоренні конкретного питання. Рішення, прийняте шляхом голосування, коли перемагає думка більшості, все ж залишається неприйнятним, хоча й для меншої, але все ж для повноправної частини суспільства. А тому, консенсус вигідно відрізняється, від нав'язування волі однієї сторони — більшості, іншій стороні — меншості. Під час такої комунікативної взаємодії, з належною повнотою учасників дискурсу і дискусій, з усіх можливих пропозицій виокремлюються та апробуються на прийнятність ті з них, котрі не викликали заперечень у жодного з учасників комунікації.

В даному випадку інтегративним алгоритмом консенсусу постає категорія згоди, тобто пошук і виявлення спільної, внутрішньо несуперечливої позиції обох сторін для подальших дій. І згода з'являється як підсумок діалогу, як «взаємне переконання учасників спілкування в однаковості розуміння смислу (повідомлення факту, прогнозу та ін.)» [9, с. 153]. Практична конструктивність такої дії посилюється ще й тим, що досягнення згоди потребує не лише інтелектуального змагання, але й морального самоаналізу та пошуку особистісного взаємопорозуміння, що безумовно позитивно впливає на стан та індекс людського розвитку в країні, одним із критеріїв якого є і категорії морально-етичні (щастя, любов, щирість тощо).

Проте комунікативне досягнення згоди є не завершальним, а визначальним етапом в реалізації намірів досягти якогось певного результату. Визначальним в тому контексті, що згода визначає необхідний алгоритм подальших вчинків. Саме тому М. Вебер під згодою розуміє дії, орієнтовані на очікування певної поведінки інших, які внаслідок цього мають емпірично «ваговитий» шанс на те, що очікування виправдаються, оскільки об'єктивно існує ймовірність того, що ці інші, не дивлячись на відсутність домовленості, практично поставляться до таких очікувань як до «ваговитих» за своїм значенням для їхньої поведінки [10]. Взаємодіючі

сторони, таким чином, мають усвідомити онтологічну, буттєву ваговитість ухваленого рішення саме конкретно для них, причому спонукальні мотиви, котрі змушують кожного з переговорників зробити позитивний вибір, не обов'язково мають співпадати між собою. Вони можуть навіть принципово різнитися, але для доведення результату згоди до практичного втілення це не має особливого значення, оскільки мова йде про синергетичний підсумок поєднання самих умовиводів, а не силогізмів, котрі їх уможливили.

Звичайно, шляхом консенсусу вдається закріпити далеко не всі бажані ухвали та рішення, однак цей принцип є своєрідною запорукою від вчинення стратегічних помилок чи прорахунків, котрі можуть негативно вплинути на життя всього суспільства, його добробут, навіть — на саме існування держави. В цьому контекст визначальну роль має відігравати самосвідомість та рівень зрілості української політичної нації, котра концентрує в собі і управлінську мудрість держави, і нездоланну духовну волю громадян до свободи і незалежності [11]. Тобто, визначення імперативів буття держави і суспільства вимагає вишукувати і знаходити такі рішення, які найповнішою мірою повинні були б задовольнити всі сторони і досягатись шляхом консенсусу. Не випадково, принцип консенсусу покладено в основу процесуальної діяльності таких авторитетних міжнародних організацій, як Рада Безпеки ООН, Євросоюз, ОБСЄ та ін. Подібний стан речей, звісно, має і свої негативні сторони, зокрема, наприклад існування права вето однієї з країн — члена Радбезу, відхиляти ті питання, в яких є її власний інтерес; яскравим прикладом цього є постійне вето Російською Федерацією всіх без виключення питань, котрі стосувалися її агресії проти України.

Висновки

Зasadничою основою взаємодії влади і громадянського суспільства є постійна практика комунікативного дискурсу між обома сторонами. З'ясування вихідних та ситуативних позицій і проблем є передумовою для їхнього обговорення та вишукування оптимальних варіантів розв'язання. Подібний стан речей досягається оприлюдненням відвертої позиції кожним із учасників політичного життя. При цьому дискурс постає як логіко-семантична мовленнєва даність тексту (послання), спрямована від суб'єкта об'єкту сприйняття, із самодостатньою, саме їй притаманною логістикою та смислами, що відображають хід міркувань та доказів творця повідомлення. Головна функція політичного дискурсу — інформаційна, головна мета — герменевтична, тобто зрозумілість, сприйнятність, цільове призначення дискурсу — опредметнення власних ідей у вигляді переконань та цінностей споживача.

Політичний дискурс, який спрямований на захист загальнонаціональних інтересів, має уникати проявів особистої меркантильності та споживацтва, а ставити за мету об'єднання, консолідацію суспільства, утвердження України у світі як демократичної держави. Для цього слід використовувати

креативні можливості базових модулів комунікативних взаємин, якими є пошуки алгоритмів взаємодії, згоди, компромісу, консенсусу, солідарності, відповідальності, справедливості та ін. Їх імплементація в масову свідомість громадян та стиль діяльності управлінських структур як необхідний атрибут комунікативних відносин, сприятиме досягненню синергетичного ефекту оптимізації структурно-системних зв'язків в суспільстві та оптимізації гуманітарної політики держави.

Повноцінна і постійна комунікативна взаємодія влади і суспільства посилює обоюдоцінні можливості демократизації країни. Народ має право не тільки обирати владу, але право і можливість бути нею почутим. Аналогічно, і влада має бути не лише підзвітною громадянам, але й мати сподівання на взаєморозуміння, позитивне сприйняття суспільством власних намірів та дій, підтримку запланованих реформ, віру в її бажання змінити життя на краще. Таке спілкування має бути багаторівневим та різноспрямованим, з використанням необхідних інформаційних ресурсів, із зустрічними рухами дискурсів, пошуком консенсусу. Оптимальним підсумком подібної комунікації має бути солідарне рішення як синтез зусиль обох сторін.

Запорукою досягнення правового демократичного рішення повинна виступати полілогічність громадянського суспільства, нагромаджений досвід та плюралізм думок якого уможливорює продукування життєздатних на загальнонаціонально важливих стратегем суспільного розвитку. Демократія має жититися енергією небайдужих за долю України громадян, особистою відповідальністю виборних осіб за виявлену їм довіру, колективною солідарністю спільноти, здатності боротися за свою свободу.

Список посилань

1. Тімашова В.Н. Політична сфера транзитного суспільства: стан розробки проблеми та еволюційні тенденції: монографія. Київ: Друкарський двір Олега Федорова, 2017. 360 с.
2. Зеленько Г.І. Становлення інститутів громадянського суспільства в незалежній Україні. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. Т. XXIII. С. 83-91.
3. Ковальчук В.Б. Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці: монографія. Київ: Логос, 2011. 392 с.
4. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури: монографія. Київ: «Центр практичної філософії», 2000. 304 с.
5. Яворський С. Філософські твори: у 3 т. / Редкол.: І. С. Захара та ін. Київ: Наукова думка, 1991. Т. 1. 632 с.
6. Хабермас Ю. Комунікативна дія і дискурс. Першоджерела комунікативної філософії. Київ: Либідь, 1996. С. 84-90.

7. Дерріда Ж. Позиції; пер. А. Ситника. Київ: Кобза, 1994. 160 с.
8. Попович М.В. Істина. Правда. Життя. Думки небайдужої людини. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2010. 427 с.
9. Ішмуратов А.Т. Конфлікт і згода. Основи когнітивної теорії конфліктів: Навч. посібник. Київ: Наукова думка, 1996. 190 с.
10. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму; пер. Олександр Погорілий. Київ: Наш формат, 2016. 216 с.
11. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. Київ: НІСД, 2004. 648 с.

References:

1. Timashova, V.N. (2017). The political sphere of the transit society: the state of development of the problem and evolutionary trends: a monograph. Kyiv: Oleg Fedorov Printing House. 360 p. [in Ukrainian].
2. Zelenko, G.I. (2009). Formation of civil society institutions in independent Ukraine. Collection of scientific works of the Scientific Research Institute of Ukrainian Studies. Kyiv: Ukrainian Information and Press Agency "Rada", Vol. XXIII, 83-91. [in Ukrainian].
3. Kovalchuk, V.B. (2011). Legitimacy of state power in legal theory and state legal practice: monograph. Kyiv: Logos, 392 p. [in Ukrainian].
4. Lukyanets, V.S., Kravchenko, O.M. & Ozadovska, L.V. (2000). Modern scientific discourse: Update of methodological culture: Monograph. Kyiv: "Center of Practical Philosophy", 304 p. [in Ukrainian].
5. Yavorskyi, S. (1991). Philosophical works: in 3 volumes / Ed.: I. S. Zahara et al. Kyiv: Naukova dumka, Vol. 1, 632 p. [in Ukrainian].
6. Habermas, Yu. (1996). Communicative action and discourse. *Primary sources of communicative philosophy*. Kyiv: Lybid, 84-90. [in Ukrainian].
7. Derrida, J. (1994). Positions. / Jacques Derrida; trans. A. Sytnyk. Kyiv: Kobza, 160 p. [in Ukrainian].
8. Popovich, M.V. (2010). Truth. Truth. Life. Thoughts of a caring person. Kyiv: Institute of Philosophy named after H.S. Pans of the National Academy of Sciences of Ukraine, 427 p. [in Ukrainian].
9. Ishmurov, A.T. (1996). Conflict and agreement. Basics of the cognitive theory of conflicts: Study. manual. Kyiv: Naukova dumka, 190 p. [in Ukrainian].
10. Weber, M. (2016). Protestant ethics and the spirit of capitalism; Trans. Oleksandr Pohoriliy. Kyiv: Nash format, 216 p. [in Ukrainian].
11. Ukrainian political nation: genesis, state, prospects. (2004). / Ed. V.S. Kryshchenko. Kyiv: NISD, 648 p. [in Ukrainian].

Valentyn Kryshchenko

*Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Culture of
Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

<https://orcid.org/0000-0002-4965-2750>

e-mail: kryshchenkova@gmail.com

UKRAINIAN SOCIETY: COMMUNICATIVE MECHANISMS OF CONSOLIDATION

Abstract

The study is devoted to the analysis of communicative mechanisms for establishing constructive relations between the authorities and civil society. The fundamental basis of such interaction is the constant practice of communicative discourse between both parties. Clarification of initial and situational positions and problems is a prerequisite for their discussion and search for optimal solutions. A similar state of affairs is achieved by publicizing a frank position by each of the participants in political life. At the same time, the discourse appears as a logical-semantic speech given of the text (message), directed from the subject to the object of perception, with its own self-sufficient logistics and meanings that reflect the course of reasoning and evidence of the creator of the message. The main function of political discourse is informative, the main goal is hermeneutic, i.e. comprehensibility, receptivity, the purpose of discourse is the objectification of one's own ideas in the form of consumer beliefs and values. The creative consolidation possibilities of means of communicative discourse are revealed: compromise, agreement, solidarity, consensus, empathy, etc. Attention is drawn to the possibility of using the structures and capabilities of civil society in order to institutionalize democratic decisions and actions of the authorities.

Keywords: Ukraine, power, civil society, democracy, communicative interaction, discourse, consensus, consolidation.

Стаття надійшла до редакції 07.10.23

© Крисяченко В.С., 2023